

Abbasi Dönemi Çeviri Faaliyetleri

Gürkan DAĞBAŞI*

Öz Tarihte her medeniyet, kendinden önceki ya da çağdaşı medeniyetlerden birçok bilgi aktarımında bulunmuştur. Bu bilgi aktarımını sağlayan en önemli yol çeviri olmuştur. Bu makalede İslam düşüncesinin oluşmasında, İslam coğrafyasında bilimlerin gelişip, yayılmasında çok önemli yeri olan, özellikle de 8.yy ortalarıyla 10. yy sonları arasındaki dönem kapsayan Abbasi dönemi çeviri faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Beytu'l-Hikme, çeviri, cedel, kalam, İslam düşüncesi.

The Translation Activities in the Abbaside Period

Abstract Throughout the history all civilizations have transferred knowledge from a previous civilization or from a contemporary civilization. The most important channel of transferring knowledge has been translation. In this article, translation activities in Abbaside period - enclosed particularly from the middle of 8th century to the end of 10th century - which had a great influence on the formation of Islamic philosophy, development and dissemination of sciences in Islamic geography are dealt with.

Keywords: Abbasides, Bayt al-Hikmah, translation, jadal, kalam, Islamic thought.

* Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevlisi ve Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Eğitimi Doktora Öğrencisi; gurkan.dagbasi@hotmail.com

Giriş

Müslümanların kendi medeniyetlerini oluştururken başka medeniyetlerin düşünsel, bilimsel ve kültürel birikimlerine kayıtsız kalmaları düşünülemezdi. Tercüme faaliyetlerini hızlandıran başlıca gelişme Müslüman toplumların sınırlarının genişlemesi ve diğer uygarlıklarla teması sonucu, bu uygarlıklara karşı bir ilgi ve merak uyanmış olmasıdır. Ayrıca, bu farklı kültürlerle kurulan ilişki sonucu, Müslümanların kendi inanç ve düşüncelerini tutarlı bir şekilde savunma ihtiyacı da diğer bilimlerin öğrenilmesine yol açmıştır (Kaya, 1983:18).

Emeviler döneminde de çevirilerin mevcut olmasına karşılık, çeviri faaliyetleri Abbasi döneminde ciddi bir devlet politikası haline gelmiştir. Abbasi dönemine gelinceye kadar siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan iç erklerin zirvesini yaşayarak adeta doyuma ulaşan Arap kültürü, bütün bu erkler açısından dış temaslara hazır hale gelmiş, nihayet taşarak başka kültürlerin nüfuz sahasına egemen olmuş ve doğal olarak bu kültürlerle münasebete geçmiştir. Abbasilerin iktidara gelmesiyle birlikte Müslümanlar Mezopotamya, Mısır, Asur, Yunan ve Hint medeniyetlerinin düşünsel ve bilimsel ürünlerinden istifade etmeye yönelmişlerdir. Abbasiler döneminde ortaya çıkan bu kültürel temaslara, köklü bir hazırlık devresi ile oluşan tarihi zemin üzerinde kurulmuştur. Bu hazırlık deneyiminin nihayetinde şekillenen zemin üzerinde ortaya çıkan kültürel aktivite ise çeviri hareketi olarak kendini göstermiştir (Tanrıverdi, 2006:17). Abbasiler, kendi bilgi birikimlerini Yunan, Hint ve İran medeniyetlerinin sahip oldukları bilim ve düşünce hayatları ile ilgili kitapları Arapçaya tercüme edip kaynaştırmak suretiyle insanlık tarihi boyunca ilkin Yunanların gerçekleştirdiği ikinci kültür intikalini gerçekleştirmişlerdir (Karlığa, 2004:175). Ayrıca Abbasi iktidarıyla beraber Müslümanlar Mezopotamya, Mısır, Asur ve Babil medeniyetlerinin düşünsel ve bilimsel ürünlerinden de istifade etmeye yönelmişlerdir (Ulukütük, 2010:259).

Abbasilerde çevirinin hız kazanmasının ardında önemli iki neden yatmaktadır. Birincisi, Emeviler döneminde genişleme politikasına odaklanmış Araplar bilginin gücünü keşfetmişlerdi. Bilgiye ulaşmak için de çeviri yapmaları gerekiyordu. İkincisi, Abbasiler döneminde Müslüman ve Hristiyan entelektüeller arasında düşünsel tartışmaların arttığı bir ortamda Müslümanların, tezlerini desteklemek için Aristo mantığına ve Yunan felsefesine yönelmeleiydi. Bu ise çeviri demekti (Suçin, 2012:34). Ayrıca, çevre ülkelerle ticaretin artması, İslam'ın gelişiyile Arap toplumunda köklü değişikliklerin oluşması, İslam'ın ilim talebini açıkça dile getirmesi, ilimle uğraşan kişileri desteklemesi ve bunun birçok ayet ve hadiste belirtilmesi de çeviri hareketinin ortaya çıkmasını sağlayan faktörler arasında gösterilebilir.

Tanrıverdi (2006:178), Abbasiler döneminde gelişen çeviri hareketinin 'sosyo-kültürel tercih' tezi ile açıklanabileceğini söylemektedir. Buna göre hareket, kişisel çabalar ile tetiklenen yapay bir süreç olmaktan öte kültürel bir olgudur. Bu aktivite sadece Halife el-Me'mûn'un bir rüyasıyla açıklanamayacağı gibi, aracı unsurların özellikle Süryanilerin arzlarıyla, ya da Halife el-Mansûr'un politik bir projesiyle de sınırlandırılmaz. Tanrıverdi'ye göre bu hareket, aksine başta halifeler olmak üzere, yüksek kademedeki devlet erkânının, zengin asillerin desteği ile gelişen, tüm katmanların desteğini alan ve yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam eden, devletin ve toplumun yüksek kademelerinde nesiller boyu destek bulan, yoğun bir süreç olarak görülmek durumundadır.

Bu fikre katılmamak mümkün değildir, çünkü çeviri hareketi son derece karmaşık bir olgudur. Tek başına hiçbir sebeple, kişiyle ya da grupla sınırlandırılmaz. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, halifeler, emirler, devlet memurları, komutanlar, tüccarlar, bilim adamları gibi Abbasi toplumunun bütün seçkin kesimlerinden destek gören, Bağdat'ta gerçekleşen Arap çeviri hareketi insanlık tarihinde yeni bir çağ başlatmıştır.

El-Mansûr Dönemi (754-775) Çeviri Faaliyetleri

Emeviler döneminde bazı şahsi gayretler ile başlayan çeviri hareketi el-Mansûr zamanında hız kazanmıştır (Tural, 2012:251). Bağdat'ı kuran ikinci Abbasi halifesi el-Mansûr, Abbasi devletin de gerçek kurucusudur. İmparatorluğun uzun süre devam etmesini sağlayan politikaların temelini atan Mansûr, Arap dili yazarları tarafından genel olarak çeviri hareketini yaygınlaştıran kişi olarak kabul edilir.

El-Mansûr, Abbasi halifesi sıfatıyla dahice bir fikirle yeni bir şehir kurarak yepyeni bir toplumsal yapı oluşturma projesini hayata geçirdi. Bununla siyasi, ekonomik ve bilimsel olarak her şeye yeniden başlama, güçler arası denge oluşturma ve dönüşümü gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Böylece, Abbasi devrimi toplumla bütünleşecek ve muhalif güçler zayıflayacaktı. Bu projenin bir boyutu da çeviri hareketiydi. El-Mansûr'un resmi desteği ve bu hareket için fon ayırmasıyla birlikte çeviri hareketi iki farklı yönde gelişti: Bunlardan biri mevcut bilimsel disiplinlerde akademik kesinlik ve doğruluk sağlanmasıydı. Diğerisi ise çeviri yapılmaya değer yeni bilimsel disiplinlerin ve konuların ortaya çıkmasıydı (Gutas, 2011:38).

Halife el-Mansûr tarafından devletin idare merkezi olarak kurulan Bağdat, çeviri sürecinin ana merkezi olarak Arap kültürünün yayılıp hâkim olduğu

coğrafyada mevcut kurumsal kültür dinamiklerini kendisine çekmekteydi (Tanrıverdi, 2006:181).

El-Mansûr döneminde Hint, Yunan, Çin, İran medeniyetlerine ait ilmi, edebi, felsefi, metafizik, aritmetik, geometri, müzik teorisi, etik, fizik, zooloji, botanik, farmakoloji, veterinerlik, tıp, askerlik sanatı, hikmetli sözler gibi hemen hemen her konuda pek çok eser, çeviri yoluyla İslam medeniyetinin hizmetine sunulmuştur (Bayraktar, 1998:32).

El-Mesudi, el-Mansûr hakkında şunları anlatmıştır (Aktaran: Gutas, 2011:40):

“Müneccimleri el üstünde tutan, yıldızlardan edinilen kehanetlere göre hareket eden, yabancı dillerden, Arapçaya *Kelile ve Dimne*, *Sind bind* gibi kitapları çevirten ilk halifeydi. Aristoteles’in mantık ve diğer konulardaki eserlerini de çevirtmişti. Ptoleais’ten *el-Mecisti* (Almagest), Eukledides’in kitabı (geometri konusunda), *Aritmetik* (Gerasal Nikomakho’un), ayrıca klasik Yunanca, Bizans Yunancası, Pehlevice (orta Farsça), Yeni Farsça ve Süryanice antik kitaplar

el-Mansûr’un arzusıyla çevrilmişti. Çevrilen kitaplar halka sunulmuş, onlar da bunları incelemiş, kendilerini öğrenmeye adanmışlardı”.

Endülüslü tarihçi Sa’id (1912:47) ise el-Mansûr’un bilimlere ve bilimlere uygulayanlara derin bir sevgiyle bağlı olduğunu, din bilgisi konusunda yetkinliğini, felsefenin özellikle de astrolojinin teşvik edilmesinde öncü rol oynadığını ifade eder.

Gutas (2011:42-44) ise el-Mansûr’un iktidarı döneminde, İslam İmparatorluğu içinde yaşamakta olan çok sayıda ve etkili konumda Araplaşmış İranlı olduğunu, onların Zerdüştcü bir ideoloji benimsediklerini, el-Mansûr’un da Zerdüştcü Sasani kültürel gelenekleri çeşitli sebeplerden ötürü kendi ideolojisi için kullandığını, bu ideolojinin planlı bir parçası olarak da Pehlevice eserlerin Arapçaya çevrilmesi şeklinde ortaya çıkan bir çeviri hareketinin oluştuğunu uzun uzun anlatır.

El-Mehdî Dönemi (775-785) Çeviri Faaliyetleri

El-Mansûr’un farklı bir amaçla zaten başlamış olduğu çeviri hareketini, din değiştirmeyi teşvik politikası yüzünden oluşan toplumsal gerilimi çözmek zorunda olan el-Mehdî de benimseyip destekledi. Çünkü el-Mehdî kendini sapkınları ve İslam dininden dönenleri yok etmeye adanmıştı ve onun döneminde İslam’dan başka inançlara sahip olduklarını ilan edenlerin kitapları yaygınlaşmaya başladı. Bunun karşısında el-Mehdî, din âlimlerini İslam kar-

şitlarına ve kafirlere karşı kitap yazmaları için görevlendirdi, bu âlimler inatla İslam dinine karşı çıkanlara kanıt gösterdiler, sapkınların ortaya attığı problemleri çözdüler ve şüphe duyanlara gerçeği açık ifadelerle izah ettiler. Bunu yaparken de büyük ölçüde çeviriden faydalandılar.

El-Mehdî döneminde Aristo'nun *Topika* isimli kitabı, Nasturi patriği I. Timotheos tarafından Süryaniceden Arapçaya çevrilmiştir. *Topika*, cedeli ve tartışma sanatını sistematik temelde öğretmek amacıyla yazılmış bir diyalektik kitabıydı. *Topika*, içerdiği konular açısından Abbasi iktidarının ilk dönemindeki toplumsal ihtiyaçlarla ve yaşanan dinler arası tartışmalarla doğrudan bağlantılıydı. Eski İran dinlerini ihya etmek için gayret gösteren zındıklara karşı çok sert önlemler alan ve onları takip ve cezalandırma amacıyla *Divânü'z-Zenâdika* adlı bir kurum ihdas eden el-Mehdî, aynı zamanda inkârcılığı ve zenadikayı eleştirmek amacıyla cedel kitapları yazılmasını emreden ilk halife olmuştur. el-Mehdî ayrıca, iyi bir öğrenciydi; *Topika* isimli kitabı dikkatlice okudu ve bir uygulama yapma fırsatı yakaladı. Açık bir münazarada bir Hristiyanla tartışarak, İslam'ı savunan ilk Müslüman oldu. Tartıştığı kişi ise, *Topika'yı* çevirmekle görevlendirdiği Nasturi patriği I. Timetheos'tan başkası değildi (Gutas, 2011:66).

Müslümanlar arasında teolojik anlamda ilk tartışmalar, İslam'ın ilk yüzyılında meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların odağında halifeliliğin meşruiyeti, liderliğin din ile ilişkisi ve bu ilişkilerin yetersizliğinin sorgulanması gibi siyasi konuların yanı sıra, Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı, kabir azabının olup olmadığı, Tanrının varlığının ispatlanmaya çalışıldığı kelimeler denilen teolojik konular da vardır. Önceki dönemlerde Hristiyanlar, kendi aralarında yaptıkları teolojik tartışmalarda kendi görüşlerini daha iyi savunabilmek için Yunan felsefesi ve mantığına ilgi duymuşlardı. Aynı ilgi, yine aynı amaç ve gerekçelerle bu kez Müslümanlarda ortaya çıkıyordu. İşte bu noktada el-Mehdî'nin neden Aristoteles'in *Topika'sını* çevirtmek istediği anlaşılmaktadır (Suçin, 2012:37).

Yine el-Mehdî döneminde Yunanca, Pehlevi, Hintçe kaynaklara vukufiyeti olan Urfalı Theofilus, Mehdi'nin saray müneccimi ve askeri danışmanı olarak askeri astroloji kitabı hazırlamıştır (Aydın, 2011:11).

Harun Reşid Dönemi (786-809) Çeviri Faaliyetleri

Halife el-Mansûr ile başlayan çeviri faaliyetlerinin, Harun Reşid döneminde daha sistemli bir hale geldiğini söylemek mümkündür.

Harun Reşid, Harran'da yeni Platoncu Pagan okulunda hocalık yapan Haccac b.Yusuf b. Matar'a, Oklid'in *Usûlu'l-Hendese'sini* yeniden tercüme et-

tirmiştir (İbnu'n Nedim, 1997:234). Yine aynı dönemde Süryani Yahya b. el-Bitrik tarafından Yunancadan tercümeler yapılmıştır. Harun Reşid'in Anadolu'ya yaptığı seferlerin sonucunda özellikle Ankara ve Ammuriye'den birçok yazma kitap Bağdat'a getirilmiştir (Hudari,1970:219).

Yuhanna b. Maseveyh, Harun Reşid döneminde mütercimlerin üstadı olarak bilinirdi. Maseveyh özellikle eski kitapların çevirisini yapmakla görevlendirilmişti.

Ayrıca, Harun Reşid döneminin ünlü veziri Yahya b. Bermek'in de Hintçe, Farsça, Yunanca kitapların getirtilmesinde büyük çaba harcadığı görülmektedir (Demirci, 1995:48).

El-Me'mûn Dönemi (813-833) Çeviri Faaliyetleri

Birçok kaynakta el-Me'mûn döneminde çeviri faaliyetlerinin zirveye ulaştığı belirtilse de Gutas (2011:79-83) el-Me'mûn döneminin önemli tarihçisi Ahbârî'nin yazdıklarına dayanarak aslında el-Me'mûn'un Abbasi çevrelerinde kökleşen bir uygulamayı devam ettirdiğini söylemektedir.

Halife el-Me'mûn, bilim adamlarını meclisine davet eder, fıkhi ve felsefi konularda toplantılar düzenlerdi. Ayrıca o, Bizans krallarına hediyeler göndermiş ve onlardan ellerindeki felsefe, tıp vb. konuları içeren kitapları kendisine yollamalarını istemişti. Bizans kralları da buna karşılık Platon, Galen, Hipokrat, Öklid, Batlamyus, Aristoteles gibi filozofların eserlerini göndermiştir. (El-Endelusi, 1912:48).

Öte yandan el-Me'mûn'un, dinin meselelerini akılcı bir yaklaşımla çözme eğilimindeki Mutezilenin düşüncelerini desteklediği bilinmektedir. Akıl yürütmeye dayalı kelam tartışmalarından ortaya çıkan düşünceler, onun din politikasının temelini oluşturmaktadır. Çeviri faaliyetleri onun bu politikalarını besleyecek en iyi araç niteliğindeydi. Döneminde çeviri faaliyetlerinin zirvede olmasının ardında yatan nedenlerden biri de budur (Suçin, 2012:38-39).

Günümüzde herhangi bir savaşın galibinin, mağlup ülkenin tüm yer altı ve yer üstü kaynaklarına el koyduğunu dile getiren Hunke (1997: 266:267) İslam dünyasında el-Me'mûn'un, Bizans imparatoru Michael'e karşı kazandığı zaferden sonra, tazminat olarak antik filozofların henüz Arapçaya çevrilmemiş eserlerini istediğini söyleyerek o dönemde çeviriye verilen önemi apaçık ortaya koymak istemektedir.

İbnu'n Nedim ise felsefe ve diğer kadim bilimler üzerine bu kadar çok kitap olmasının sebebini, el-Me'mûn'un gördüğü iddia edilen ve dilden dile anlatılan rüyası olduğunu söylemektedir (Gutas, 2011: 98).

İbnu'n Nedim'in anlatımına göre el-Me'mûn'un rüyası şöyledir (Aktaran: Suçin, 2011:39):

[...] El-Me'mûn anlatıyor: Rüyamda beyaz tenli, al benizli, geniş alınlı, kaşları bitişik, kel kafalı, gözleri masmavi, halim selim bir adamın yatağına oturmuş bir halde beklediğini görünce korkudan tir tir titredim. "Kimsin?" dedim. Adam "Ben Aristoteles!" diye cevap verdi. Bunu duyunca rahatladım. "Bilge adam!" dedim, "Size bir sorum var". Adam "Sor bakalım" dedi. "İyi olan şey nedir?" diye sordum. "Akla göre iyi olan şeydir" dedi. "Sonra?" dedim. "Hukuka göre iyi olandır" diye cevap verdi. "Daha başka bir şey var mı?" diye yeniden sorunca "Halkın gözünde iyi olandır" diye cevap verdi. Sorumu bir kez daha tekrarlayınca "Hepsi bu kadar" dedi [...] İşte kitapların ortaya çıkmasını sağlayan kesin sebeplerden biri de bu rüyaydı.

Gutas (2011:100-102) ise el-Me'mûn'un rüyasının kendi politikalarının bir uzantısı olduğunu söyleyerek, bir rüyanın çeviri hareketini bütün hızıyla başlatacağını söylemenin pek de doğru olmadığını, aslında rüyanın çeviri hareketinin bir nedeni değil, toplumsal sonucu olduğunu, Aristoteles rüyasının da el-Me'mûn'un Mutezile yanlısı siyasetini haklı çıkarmak için uydurulmuş olabileceğini iddia eder.

Sonuç olarak, kaynaklar incelendiğinde el-Me'mûn'un döneminde de çeviri hareketinin tüm hızıyla devam ettiğini söyleyebiliriz.

Beytu'l-Hikme ve Çeviri Faaliyetlerindeki Yeri

Beytu'l-Hikme terimi, Sasani dilinde kütüphane anlamına gelen bir kelimedir. Beytu'l-Hikme'nin, el-Mansûr, Harun Reşid ya da el-Me'mûn döneminde mi kurulduğu konusunda bir fikir birliği yoktur. Çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Demirci (1995:33), halifelerin çeşitli vesilelerle getirttikleri kitaplar için -Hizânatu'l-Me'mûn gibi- kendi adlarıyla anılan yerler oluşturduklarını, Beytu'l-Hikme tabirinin de buradan doğduğunu söyler.

Aydınlı ise, (2007:13), Beytu'l-Hikme'nin, eski Cunduşapur akademisi örnek alınarak kurulmuş, asıl faaliyet alanı, felsefe ve çeşitli ilim dallarıyla ilgili kitapları tercüme etmeye yönelik bir yer olduğunu, Beytu'l-Hikme'nin bölümler, diller ve ilim dallarına göre tasarlandığını söyler.

Baker (Aktaran: Yazıcı, 2010:44), Beytu'l-Hikme'de altmış beş çevirmenin görev yapıp, bunlardan kırk yedisinin, Bizans İmparatorluğundan Anadolu'ya yerleşen Süryani kökenli çevirmen, geriye kalanların ise İskenderiye'den etrafa dağılan Yunan ya da İbrani kökenli bilim adamları olduğunu söyleyecek kadar net bilgiler verirken; Gutas (2011:63-64) Beytu'l-Hikme'nin, aslında özel bir kurulma tarihi ya da amacı olmadığını, kaynaklarda bu konuyu

destekleyen kesin bilgiler olmadığını, dönemin güvenilir kaynaklarında bu konuyu destekleyecek net bilgilerin bulunmadığını, el-Mansûr zamanında, Sasani örgütlenmesini örnek alan Abbasi yönetim mekanizması içinde muhtemelen bir büro olarak kurulmuş bir kütüphane olduğunu söyler.

Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki, ilk dönemlerde bir çeviri ya da yazı işleri bürosu veya bir kütüphane olarak kurulan Beytu'l-Hikme, zamanla gelişip genişlemiş, bir bilim merkezi halini almıştır.

Çeviri Yapılan Alanlar, Çevirmenler, Çevirilerin Özellikleri

Çeviri hareketi ilk başta Hint ve Fars kaynaklı eserlerden beslenmesine rağmen, bu hareketin asıl odak noktasını Yunan bilim ve felsefesi oluşturmuştur. Çeviri yapılan alanlar arasında, tıp ilk sırada yer alırken onu sırasıyla matematik, felsefe, astroloji ve astronomi izlemiştir. En fazla çevirisi yapılan yazarlar ise Galen, Efesli Rufus ve Ptolemaeus'tur. Ayrıca Sokrat, Eflatun, Aristot, Proclus, Plotinus, Themistius gibi filozofların da eserleri çevrilmiştir.

Çeviride göze çarpan bir nitelik de bazı metinlerin 'köprü dil' kullanılarak Arapçaya çevrilmesidir. Örneğin; çevirisi yapılacak eser öncelikle Yunanca'dan Pehleviceye daha sonra da Pehleviceden Arapçaya çevriliyordu. Söz konusu 'köprü dil' rolünü Pehlevice, ilk dönemlerde Hintçe ve yer yer Yunanca metin çevirilerinde yerine getiriyordu. Daha sonra bu rolü, özellikle Yunan-cadan çevirilerde Süryanice üstlendi ancak 'köprü dil' kullanmadan doğrudan orijinal metinden Arapçaya çeviriler de buna paralel bir şekilde gitgide artarak devam etti (Suçin, 2012:48-49).

Çeviri faaliyetlerinde kişisel istekler temel etken olmamakla beraber çevrilecek metinlerin nitelikleri üzerinde bir yere kadar etkili olmuştur. Örnek olarak şahin avcılığına ilgi duyan el-Mehdî'nin tecrübeli bir şahin avcısı olan el-Gassâni'yi yabancı ve Arapça kaynakları tarayarak bir kitap derlemekle görevlendirmesi gösterilebilir. Eğer el-Mehdî şahin avcılığından hoşlanmasaydı, bugün bu kitap elimizde olmazdı. Öte yandan hangi konu olduğuna bakmaksızın bilgiye ulaşmak için Arap kültürü dışına çıkılmasını teşvik eden bir çeviri kültürü olmasaydı, el-Gassâni'nin kitabı bize şahin avcılığı konusunda sadece Arapların sahip olduğu bilgiyi verirdi (Gutas, 2011:77).

Abbasi döneminde çeviride iki farklı yöntem kullanılmıştı. İlk yöntem 'harfi çeviri' diye adlandırabileceğimiz, kaynak dildeki her kelimenin hedef dile karşılığını bulup yazarak yapılan çeviriydi. Yahya b. el-Bitrik bu yöntemin öne çıkan ismiydi. Diğerisi ise 'anlam çevirisi' diyebileceğimiz, metnin bir bütün olarak, anlamının çevirisi üzerine yoğunlaşan yöntemdi ki dönemin meşhur çevirmeni Huneyn b. İshak bu yöntemi benimsemişti. Hangi yöntemin

daha iyi olduğu konusunda çeşitli görüşler vardı. Hatta metinlerin çevrilip çevrilemeyeceği gibi konularda dönemin ünlü bilginleri bu konuda fikirlerini ortaya koymuşlardı.

Çeviri, zamanla çok iyi kazanç getiren bir meslek haline geldi, öyle ki Gutas (2011:35), Beni Musa'nın tam gün çevirmenlik yapanlara ayda beş yüz dinar ödediğini bunun da yaklaşık iki bin yüz yirmi beş gram altına denk geldiğini söyler. Doğal olarak bu miktarlardaki bir ödeme, zamanın büyük yeteneklerini çeviri yapmaya yöneltmiştir. Karşı taraftan baktığımızda ise çeviri yapmanın çok paraya mal olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Döneme ait eserleri incelediğimizde çevirmenlerin birçoğunun Müslüman olmadığını, el-Mansûr ve Harun Reşid'in vezirleri olan Bermekilerin teşvikiyle Bağdat'a gelen Süryani ve Harranlı çevirmenlerin çeviri faaliyetlerine önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

İbnu'n Nedim, el-Fihrist'de (1994:302-303) çeviri faaliyetlerine katılanlara dair listeler vermektedir. Buna göre; Yunancadan çeviri yapanların bazıları şunlardır: İstefan el-Kadim, Bitrik ve oğlu Ebu Zekerîya Yuhanna b. Bitrik, Hasan b. Sehl, Haccac b. Matar, Teofili, Şemli, Ebu İshak el-Kuveyri, Sabit b. Kuma, Kusta b. Luka, Huneyn b. İshak, İshak b. Huneyn, Yahya ed-Dimeşki, Sabit b. Kurra, Hubeyş, Ceyrun. Farsçadan çeviri yapanlardan öne çıkanlar Abdullah b. Mukaffa, Nevbaht ailesi, Musa b. Halid, Ebu Hasan Ali b. Ziyad, İshak b. Yezid, Muhammed b. Cehm el-Bermeki, Şaheveyh iken, Hintçe ve Nabatçadan çeviri yapan kişiler Münakkih el-Hindi, İbn Dehn el-Hindi ve İbn Vahşiyye'dir.

Şunu da söylemek gerekir ki Abbasilerde çeviri faaliyetinin sadece belli bir grupla sınırlı kalmayıp; Abbasi halifeleri, dönemin bilim adamları, toplumda statü sahibi ailelerden oluşan geniş bir kesim tarafından desteklenmiş olduğu hususunda belli bir görüş birliği bulunmaktadır. Özellikle bilim adamları - tıpçılar ilk sırada gelmektedir- mevcut bilgilerini artırmak, makamlarını korumak için çeviri faaliyetlerini desteklemişlerdir. Ayrıca bu dönemde, bilime değer veren, bu uğurda servet sayılabilecek paralar harcamaktan kaçınmayan, çeviri faaliyetlerinde isim yapmış olan Buhtîşu, et-Tayfurî, Serapion, Beni Musa gibi önemli aileler de vardı.

Çeviri Faaliyetlerinin Gerilemesi

El-Me'mûn dönemine kadar en olgun devrini yaşayan çeviri bu dönemden sonra, yavaş yavaş hızını kaybetmiş gibi görünmektedir (Tural, 2012: 257). Aslında hızını kaybetmekten ziyade, çeviri dönemi sona ermektedir demek daha doğrudur. Elbette el-Me'mûn'dan sonra gelen halifeler döneminde de

çeviri faaliyeti olmuştur ama Bağdat'ta, iki yüzyıla yakın bir süre boyunca süren çeviri faaliyetleri yerini artık 'telif'e bırakmıştır. Çünkü bu hareket için asıl talebi yaratan Arap felsefesi ve bilimi artık kendi ayakları üzerinde durabilecek düzeye erişmiştir. Oluşan bilgi birikimi neticesinde İslam dünyasının başkenti olan Bağdat, bilginin merkezi konumuna gelmiş, İbn-i Sina, Biruni, İbn-i Rüşd, İbn-u'l Heysem, el-Harizmi gibi âlimler kendi eserlerini telif etmeye başlamışlardır.

Sonuç

İslamiyet'in sınırlarının Arabistan dışına doğru oldukça hızlı bir şekilde genişlemesi ve diğer milletlerle etkileşim sonucu, karşılıklı olarak milletler arasında kültür alış verişi meydana geldi. Abbasilerle birlikte Müslümanların bilimsel eserlere olan ilgisi artmış ve Emeviler döneminde henüz yeni yeni başlayan çeviri faaliyetleri Abbasiler döneminde bireysel çabaların ötesinde başta halifeler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinden destek gören, halk tabanına yayılan bir devlet politikası haline gelmiştir.

Bağdat merkezli Abbasi çeviri faaliyetleri başta tıp, mühendislik, astroloji, matematik gibi alanlarda yoğunlaşmış, özellikle Helenistik kültürden çevrilen eserler bu faaliyetlerde temel taş olmuş ayrıca Hint ve Fars kaynaklı birçok eserden de çeviriler yapılmıştır. Çeviri faaliyetlerinde daha çok Müslüman olmayan isimler öne çıkmış, birçok zengin aile, bilim adamı yeni bilginin gücünün farkında olarak çeviri uğruna büyük paralar harcamıştır.

Her şeyin sonu olduğu gibi yaklaşık iki yüzyıl süren çeviri faaliyetleri de zamanla yerini 'telif'e bırakmıştır. Ama nereden bakılırsa bakılsın Abbasiler, çeviri hareketiyle insanlık tarihinde çığır açan, başka milletlerin de faydalanaacağı çok önemli bir kültür aktarımını gerçekleştirmişlerdir.

Kaynakça

- Aydınlı, Osman, 'Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mutezili Düşünceye Etkisi', Hitit İlahiyat Fakültesi Dergisi 6:11 (2007), ss.7-33.
- Bayraktar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara: A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Demirci, Mustafa, *Beytu'l-Hikme: Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- El-Endelusi, Sa'id, *Tabakâtü'l-Umem*, çev. Louis Cheikho, Beyrut, 1912.
- Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür, Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, çev. Lütfi Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Hunke, Sigrid, *Avrûpanın Üstüne Doğan İslam Güneşi*, İstanbul: Bedir Yayınları, 1997.
- Hudari, Muhammed, *Tarîhu'l-Umemi'l-İslâmiyye, ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, Kahire, 1970.

- İbn Nedim, *el-Fihrist*, çev. İbrahim Ramazan, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994.
- Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul: Litera Yayınları, 2004.
- Kaya, Mahmut, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1983.
- Suçin, M. Hakkı, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012.
- Tanrıverdi, Eyüp, 'Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Harran Okulu', *I.Uluslararası Kahlımlı Bilim, Din ve Felsefe Taribinde Harran Okulu Sempozyumu, Şanlıurfa, Nisan 28-30 2006*, ss.176-186.
- Tural, Murat, 'Mezopotamya ve Suriye'nin Fethinin Abbasilerdeki Tercüme Devrine Katkısı', *The Journal of Akademik Social Science Studies* 5:3 (2012), ss.229-247.
- Ulukütük, Mehmet, 'İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri, Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı', *İ.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Güz 2010), ss.249-288.
- Yazıcı, Mine, *Çeviribilimin Temel Kavramı ve Kuramları*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2010.